

Αὐτονομία, ἀτομικά δικαιώματα καὶ Δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας

N. ΜΑΓΓΙΩΡΟΥ*

Ἡ πορεία τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἕως καὶ τὶς μέρες μας συνέβαλε στὴ διαμόρφωση διαφορετικῶν ἀπόψεων γιὰ τὴν οὐσία καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ δικαίου τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν ἦταν μόνον ἀποτέλεσμα ἐκκλησιολογικῶν ἢ πολιτικο-ιδεολογικῶν ἐπεξεργασιῶν, ἀλλὰ προσδιορίστηκε ἀπὸ τὶς ἔντονες κοινωνικὲς ζυμώσεις, τῶν τελευταίων ἰδίως δεκαετιῶν. Οἱ διαφορετικὲς αὐτὲς προσεγγίσεις φαίνονται ξεκάθαρα στὰ ἔργα θεολόγων, κανονολόγων καὶ νομικῶν τῆς τελευταίας τουλάχιστον πεντηκονταετίας. Ἄλλοι τονίζουν τὴ χαρισματικὴ διάσταση τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀντιλαμβάνονται τὸ ἐσωτερικὸ τῆς δικαίου ὡς δικαίου τῆς χάριτος, θεωρώντας πῶς ὅσο περισσότερο τονίζεται ὁ καθιδρυματικὸς χαρακτήρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ σύνδεσή της μὲ τὴν κοσμικὴ-πολιτικὴ ἐξουσία, τόσο χάνεται ἡ πνευματικότητά της, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὀδηγεῖται στὴν ἐκκοσμίκευση καὶ σὲ ἕναν στεῖρο νομικισμό. Ἀντίθετα ἄλλοι προσεγγίζουν τὴν Ἐκκλησία ὡς καθίδρυμα, ὡς ἕνα νομικὸ πρόσωπο δημοσίου δικαίου, τὸ ὁποῖο εἶναι στενὰ ἐναγκαλισμένο μὲ τὴν κρατικὴ ἐξουσία καὶ διαθέτει μὲν περιορισμένη δυνατότητα αὐτοδιοίκησης, διαδραματίζει δὲ ἰσχυρὸ ρόλο στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τέλος ὑπάρχουν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἰσορροπήσουν ἀνάμεσα στὴ διαφύλαξη κάποιας αὐτονομίας τῆς Ἐκκλησίας σὲ σχέση μὲ τὸ ἰσχυρὸ νομικὸ πλαίσιο μὲ ἕνα τρόπο περιπτωσιολογικὸ, ἀναγνωρίζοντας τὸν κεντρικὸ ρόλο τῆς διοικητικῆς δικαιοσύνης¹.

Στὸ ἐπίπεδο τῆς θεωρίας ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἰδιόμορφου ὄρου *Ἑλληνικὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο* ἀντικατοπτρίζει τὴ δυσκολία καθορισμοῦ τῶν ὁρίων καὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο ἔννομων τάξεων καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς διαφορᾶς μεταξύ

* Ὁ Νίκος Μαγγιώρος εἶναι Ἐπίκ. Καθηγητὴς Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Εἰ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, «Περὶ τὸ νομικὸ καθεστῶς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Σύγχρονοι προβληματισμοί)», *Ἀντικλήσιον, Τμητικὸς τόμος Σπ. Τρωιάνου*, Ἀθήνα 2013, 1845-1849.

Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Μεταξὺ τῶν ἄλλων πηγῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου συμπεριλαμβάνεται ἡ Ἁγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερὴ Παράδοση². Ἡ ταύτιση αὐτῆ τῶν πηγῶν τοῦ Κανονικοῦ καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ στὸ πλαίσιο τῆς σχέσης Ἐκκλησίας-Πολιτείας πὺν διαμορφώθηκε κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ὅταν οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ἀπέκτησαν γενικὴ νομοθετικὴ ἰσχὺ καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ νομοθεσία πὺν ρύθμιζε ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἀποτέλεσε ἐσωτερικὸ δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας³. Ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτὴ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ σύγχρονη διάκριση μεταξὺ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, ἡ ὁποία προϋποθέτει κάποιας μορφῆς χωρισμὸ (ἥπιον ἢ αὐστηρό) μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ κράτους καὶ κατ' ἐπέκταση τὴ συνύπαρξη δύο αὐτόνομων ἔννομων τάξεων, οἱ ὁποῖες ὡστόσο μπορούν νὰ ἐπικοινωνοῦν καὶ νὰ συνεργάζονται ἐφόσον τὸ ἐπιθυμοῦν. Στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἡ Ἁγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερὴ παράδοση δὲν μπορούν νὰ θεωρηθοῦν ὡς πηγές τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, παρὰ μόνο τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, γιατί τὸ πρῶτο εἶναι εὐρύτερο, προέρχεται πρωτογενῶς ἀπὸ τὸ κράτος καὶ συμπεριλαμβάνει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τις ὑπόλοιπες χριστιανικὲς ἐκκλησίες, ἀλλὰ καὶ κάθε θρησκεία ἢ θρησκευτικὴ - φιλοσοφικὴ ἀντίληψη πὺν δραστηριοποιεῖται στὰ ὅρια τῆς ἐπικράτειας.

Τὸ Κανονικὸ Δίκαιο ἀντίθετα προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, εἶναι τὸ κατεξοχὴν ἐσωτερικὸ τῆς δίκαιο καὶ ἔχει τὰ δικά του ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικά, ὅπως γιὰ παράδειγμα: ἀντιμετωπίζει τὸν ἄνθρωπο ὡς εἰκόνα Θεοῦ, δὲν ἔχει τὸ στοιχεῖο τοῦ καταναγκασμοῦ καὶ ἀποβλέπει στὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὴν πνευματικὴ τελείωση τῶν μελῶν τῆς χριστιανικῆς κοινότητας. Τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο εἶναι κοσμικὸ Δίκαιο, ἔχει τὸ στοιχεῖο τοῦ καταναγκασμοῦ, στηρίζεται στὶς πολιτικὲς, κοινωνικὲς, οικονομικὲς ἀντιλήψεις τῆς κοινωνίας καὶ ἀποβλέπει στὴ δίκαιη καὶ ἰσότιμη ρύθμιση τῶν σχέσεων τῶν θρησκευμάτων μεταξὺ τους καὶ μὲ τὸ κράτος, στὸ πλαίσιο πὺν ὀρίζει ὁ σεβασμὸς τοῦ δικαιώματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας⁴. Ἴσως ἀκό-

2. Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, τ. Α', Ἀθήνα 1952, 24 κ.ἐξ. Σχεδὸν ὅλα τὰ μεταγενέστερα ἑλληνικὰ ἐγχειρίδια Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου ἀκολουθοῦν παρόμοια διαίρεση τῶν πηγῶν.

3. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Θεσπίζομεν τοίνυν, τάξιν νόμον ἐπέχειν τοὺς ἁγίους ἐκκλησιαστικούς κανόνας...», *Βυζαντινά*, 13/2 (1985), 1193-1200. Ν. ΜΑΓΓΙΩΡΟΣ, «Ἡ σχέση Ἁγίας Γραφῆς καὶ Ἱερῶν Κανόνων ὡς στοιχεῖο διαμόρφωσης τῆς Ὁρθόδοξης κανονικῆς παράδοσης», *ΙΣΤ' Παύλεια*, Βέροια 2010, 107-122.

4. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἐγχειρίδιο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 2000, 33, 35 κ.ἐξ.

μη και ό όρος Έκκλησιαστικό Δίκαιο δέν είναι άκριβής γιατί άναφέρεται στήν Έκκλησία, κατά βάση δηλαδή στόν Χριστιανισμό. Στήν πραγματικότητα είναι τό δίκαιο γιά τά θρησκευάματα, άφοϋ καλείται νά ρυθμίσει τίς έννομες σχέσεις τοϋ κράτους μέ όλες τίς θρησκευτικές κοινότητες πού δραστηριοποιούνται στήν επικράτεια του. Η παραπάνω διάκριση είναι πιθανώς άυτονόητη στά κράτη έκείνα στά όποια εφαρμόζεται τό σύστημα τοϋ χωρισμοϋ τής Έκκλησίας (θρησκείας) άπό την Πολιτεία. Οί θρησκείες άσκούν πρωτογενή έξουσία άποκλειστικά και μόνο στους πιστούς τους, γιατί όποιαδήποτε άλλη έπιλογή θά σήμαινε περιορισμό τής άρχής τής λαϊκής κυριαρχίας και κατ' έπέκταση τής έννοιας τοϋ κοσμικοϋ κράτους⁵.

Στό σημείο αυτό πιθανόν νά βρίζεται ή αίτία τής προβληματικής έναρμόνισης νομιμότητας - κανονικότητας πού παρατηρείται στή χώρα μας και πού συχνά παίρνει τή μορφή κρίσης. Άμεσα συνυφασμένος μέ τή μορφή τών σχέσεων Έκκλησίας - Πολιτείας είναι ό βαθμός άυτοδιοίκησης τής Έκκλησίας και κατ' έπέκταση ό τρόπος τής λειτουργίας της στή δημόσια σφαίρα, ό όποιος δέν έχει άντίκτυπο μόνο σέ έθνικό επίπεδο. Ό νομοθέτης ή ό δικαστής καλείται νά προσεγγίσει τό άρχέγονο δίκαιο τής έκκλησίας, τό όποιο έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (κοσμοείδωλο, ύπερβατικότητα, προέλευση, λειτουργία κ.λπ.), νά τό αναλύσει μέ τή σύγχρονη μεθοδολογία τοϋ θετικοϋ δικαίου και στή συνέχεια νά άπομονώσει τίς διοικητικοϋ περιεχομένου διατάξεις, μέ σκοπό νά τίς έπεξεργαστεί τροποποιώντας, καταργώντας, προσπαθώντας παράλληλα –και στήν καλύτερη περίπτωση– νά σεβαστεί τό δικαίωμα τής θρησκευτικής έλευθερίας, καθώς έπίσης και τό γενικότερο πλαίσιο τής προστασίας τών άτομικών δικαιωμάτων.

Όπως σωστά έχει έπισημανθεί, ή έννοια τοϋ σύγχρονου κράτους γεννήθηκε και διαμορφώθηκε στή Δύση κατά τή διάρκεια τοϋ Μεσαίωνα και τής Μεταρρύθμισης. Τό δικαίωμα τοϋ ήγεμόνα νά νομοθετεί στά όρια τών έδαφών του και ή σταδιακή έκκοσμίκευση τής κοινωνίας όδήγησαν στή διαμόρφωση ένός άπολυταρχικοϋ κράτους, ένω παράλληλα δημιουργήθηκαν οί προϋποθέσεις γιά ένα άυστηρότερο ή ήπιότερο χωρισμό άπό την Έκκλησία. Έτσι στή Δύση ό χωρισμός Έκκλησίας - Κράτους έπιβλήθηκε ως ένα άπό τά μείζονα χαρακτη-

Π. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Στοιχεία Κανονικοϋ και Έκκλησιαστικοϋ Δικαίου*, Θεσσαλονίκη 1987, 33.
 Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Σχέσεις Πολιτείας και Έκκλησίας*, Άθήνα - Κομοτηνή 1993, 20-21. Έπίσης Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Έπιτομή Ια, Άθήνα - Κομοτηνή 1985, 59 κ.έξ.

5. Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Σχέσεις Πολιτείας και Έκκλησίας*, 20-21.

ριστικά της πολιτικής της κουλτούρας ή καλύτερα ως ένα ουσιαστικό χαρακτηριστικό του πολιτισμού της. Ο δυϊσμός αυτός είχε ως αποτέλεσμα η Έκκλησία να επιβάλλει στο κράτος ήθικα όρια και το κράτος να καθυποτάξει τις θεοκρατικές τάσεις της Έκκλησίας⁶.

Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο σύγχρονος άνθρωπος τον κόσμο είναι έντελως διαφορετικός από αυτόν της εποχής του Μεσαίωνα ή του Βυζαντίου. Η έννοια του κράτους, του δικαίου, του ρόλου της θρησκείας στη δημόσια σφαίρα έχουν διαποτισθεί από τις ιδέες που προέκυψαν ύστερα από τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις. Οί θρησκευτικοί πόλεμοι του 17^{ου} αιώνα ανέδειξαν την ανάγκη απαγκίστρωσης της φυσικής νομοτέλειας και της κανονιστικής ρύθμισης των ανθρωπίνων σχέσεων από υπερβατικές αυθεντίες. Βάση του δικαίου είναι η φύση, ο κόσμος και στη συνέχεια ο άνθρωπος που έχει ανάγκη να συμβιώνει ειρηνικά⁷. Ο άνθρωπος έχει δικαιώματα επειδή απλώς είναι άνθρωπος, ανήκει στην οικογένεια που λέγεται ανθρωπότητα και όχι αναγκαστικά επειδή είναι εικόνα του Θεού και μέλος του Λαού του Θεού⁸. Παράγοντες όπως η φυλή, το φύλο, ή εθνικότητα, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι πολιτικές ιδέες δεν θα πρέπει να προκαλούν διακρίσεις και περιθωριοποιήσεις. Το κράτος οφείλει να προστατεύει τα παραπάνω δικαιώματα όλων των ανθρώπων που διαμένουν στην επικράτειά του, ανεξαρτήτως εθνικής ή θρησκευτικής ταυτότητας, ασκώντας πρωτογενή εξουσία που αντλεί από τη λαϊκή κυριαρχία. Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος είναι θρησκευτικά αδιάφορο ή έχθρικό απέναντι στις θρησκείες. Το αντίθετο· το κράτος οφείλει να κρατά ίσες αποστάσεις από όλες τις θρησκείες και να σέβεται τις ελευθερίες των ποικίλων έτεροτήτων και να έγδυται τη θρησκευτική ισότητα.

Αποτελεί για παράδειγμα κατάκτηση του ευρωπαϊκού πολιτισμού το δικαίωμα προσφυγής ενός πολίτη ή μίας θρησκευτικής κοινότητας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Άνθρώπου, όταν ο πολίτης θεωρεί ότι το κράτος (νομοθέτης, διοίκηση, δικαιοσύνη) παραβιάζει άτομικά ή συλλογικά δικαιώματα. Η ένδεχόμενη δικαίωση αποκαλύπτει έλλειμμα κράτους δικαίου, το

6. E. BARNABI, *Φοινικές Θρησκείες*, Αθήνα, 2007, 69-80.

7. Κ. ΔΕΛΗΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ, *Τα δικαιώματα του ανθρώπου. Δυτικό ιδεολόγημα ή Οικουμενικό ήθος*, Θεσσαλονίκη 2011, 48.

8. J. DONNELLY, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Ithaca, NY and London 2003, 7. A. FAGAN, *Human Rights, Confronting Myths and Misunderstandings*, Cheltenham, Northampton, MA, 2009, 8.

όποιο σχετίζεται άμεσα με τη δημοκρατική και θεσμικά ξεκάθαρη οργάνωση του κράτους και κατ' έπέκταση με τη δυνατότητα του περιορισμού των έξουσιών του από σαφείς, προκαθορισμένες ρυθμίσεις⁹. Με άλλα λόγια, ο ίδιος ο νόμος μπορεί να αποτελέσει απειλή για τα δικαιώματα των ατόμων και ιδίως των ασθενεστέρων. Έτσι, τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν δείκτες της δημοκρατίας και του νομικού πολιτισμού μας με την έννοια ότι η παραβίασή τους συνιστά περιπτώσεις άδικίας και προσβολής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και ταυτόχρονα οδηγεί στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για αποκατάσταση της δικαιοσύνης.

Είναι γνωστό πώς στην πρώτη γενιά των ατομικών δικαιωμάτων περιλαμβάνεται και αυτό της θρησκευτικής έλευθερίας. Η προστασία της θρησκευτικής συνείδησης και λατρείας άφορᾶ καταρχήν στη σχέση του κράτους με τους πολίτες που μπορεί να πρεσβεύουν οποιαδήποτε θρησκεία ή φιλοσοφική πεποίθηση. Το έλληνικό Σύνταγμα προστατεύει με τρόπο απόλυτο και κατηγορηματικό τη θρησκευτική έλευθερία όλων όσοι βρίσκονται στην επικράτειά του. Ο καθένας έχει το δικαίωμα να πιστεύει ή να μην πιστεύει, να μεταβάλλει τη θρησκευτική πίστη ή τις φιλοσοφικές του πεποιθήσεις, να φανερώνει ή να κρατᾶ κρυφῆ την πίστη ή τη μη πίστη του. Το δικαίωμα αυτό δέν δικαιολογεί την ᾄρνηση από τόν πολίτη της εκπλήρωσης των υποχρεώσεών του ή της τήρησης των νόμων¹⁰. Έτσι η θρησκευτική έλευθερία μπορεί να περιοριστεί από νόμους που κατοχυρώνουν ᾄγαθά ὅπως ἡ παιδεία, ἡ υγεία, ἡ ᾄμυνα κ.λπ. Στόν πυρήνα του δικαιώματος παραμένει ἡ ᾄνάγκη της θρησκευτικής οὐδετερότητας του κράτους¹¹. Η κατοχύρωση της θρησκευτικής ισότητας σημαίνει ότι ἡ ᾄπόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δέν ᾄξαρτᾶται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις οποιουδήποτε. Κανένα από τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται από τὸ Σύνταγμα και τούς νόμους δέν ᾄξαρτᾶται από τις θρησκευτικές ἢ μη πεποιθήσεις τών φορέων τους¹².

9. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, *ᾄτομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ᾄθήνα - Κομοτηνή 1998, 16-17.

10. Πρὸβλ. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *ᾄγχειρίδιο ᾄκκλησιαστικού Δικαίου*, 45-64. Χ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ, *ᾄκκλησιαστικό Δίκαιο*, ᾄθήνα - Θεσσαλονίκη 2003, 83-97.

11. Μ. EVANS - Ρ. ΡΕΤΚΟΦΦ, "A Separation of Convenience? The Concept of Neutrality in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights", *Religion, State and Society*, 36 (2008) 205-223.

12. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, *ᾄτομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 272 κ.ᾄξ.

Ειδικότερα τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιριζέσθαι γιὰ θρησκευτικούς σκοπούς σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ εἶδος τῆς νομικῆς προσωπικότητας πού τὸ κράτος ὀφείλει, ὡς τὸ μόνο ἀρμόδιο, νὰ χορηγῆι σὸ κάθε θρησκεύμα¹³, καθὼς ἐπίσης καὶ μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος τοῦ κάθε θρησκεύματος νὰ αὐτοδιοικεῖται σύμφωνα μὲ τὸ ὅ,τι ὀρίζει τὸ ἐσωτερικὸ του δίκαιο, ἐφόσον βέβαια δὲν ἐρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δημόσια τάξη, τὰ χρηστὰ ἦθη καὶ τὸ γενικώτερο νομοθετικὸ πλαίσιο¹⁴. Ἐπιπλέον τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιριζέσθαι γιὰ θρησκευτικούς σκοπούς καὶ ἡ μορφή τῆς νομικῆς προσωπικότητας προσδιορίζουν τὸν τρόπο καὶ τὸ εὖρος τοῦ ἐλέγχου τῆς αὐτοδιοίκησης τῶν θρησκευμάτων ἀπὸ τὸ κράτος. Μὲ ἄλλα λόγια, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ μορφή τῆς νομικῆς προσωπικότητας, τὸ κράτος ἀσκεῖ ἐποπτεία σὲ ὅλα τὰ θρησκεύματα, ὅχι ὁμως μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Στὴν Ἑλλάδα δημιουργήθηκε ἓνα ἰδιότυπο πολιτειακτικὸ σύστημα, πού ἐξασφάλισε στὴν Ἐκκλησία νομικὴ προσωπικότητα δημοσίου δικαίου, αὐτοδιοίκηση ὡς ἓνα βαθμὸ καὶ ἰδιαίτερη προνομιακὴ μεταχείριση μέσω τῆς νομοθεσίας. Ὅσοσο πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ προνομιακὴ αὐτὴ μεταχείριση περιορίστηκε σημαντικὰ τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ ἀλλαγές στὴ νομοθεσία, οἱ ὁποῖες τὶς περισσότερες φορὲς ὑπαγορεύτηκαν ἀπὸ καταδικαστικὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἀποφάσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων¹⁵.

Ὁ βαθμὸς αὐτονομίας τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴ χώρα μας προσδιορίζεται ὄχι μόνο μὲ βάση τὸ θεωρητικὸ μοντέλο τῶν σχέσεων κράτους - Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὸ περιγράφεται κυρίως στὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰδικώτερη νομοθεσία πού ὀρίζει τὴ μορφή τῆς νομικῆς της προσωπικότητας, τὴ θέση τοῦ ἐσωτερικοῦ δικαίου της στὴν ἑλληνικὴ ἔννομη τάξη καθὼς καὶ τὸν ἐλεγχο τῶν πράξεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Ὡς νομικὸ πρόσωπο δημοσίου δικαίου νομιμοποιεῖται νὰ ἐκδίδει διοικητικὲς πράξεις κανονιστικοῦ περιεχομένου γιὰ τὴ ρύθμιση εἰδικότερων ἐσωτερικῶν θεμάτων πού τὴν ἀφοροῦν. Οἱ πράξεις αὐτὲς μποροῦν νὰ προσβληθοῦν μὲ αἴτηση ἀκύρωσης στὰ διοικητικὰ δικαστήρια γιὰ τυχὸν ὑπέρβαση

13. Ὁ πρόσφατος νόμος 4301/2014 γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς νομικῆς μορφῆς τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλες διατάξεις βρίσκεται στὴ σωστὴ κατεύθυνση· μπορεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἐπίλυση χρόνιων ζητημάτων τῆς νομικῆς προσωπικότητας τῶν θρησκευτικῶν μειονοτήτων στὴν Ἑλλάδα. Τὸ status τῆς επικρατοῦσας θρησκείας δὲν ἐπηρεάζεται σὲ καμμία περίπτωση.

14. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Ἐγχειρίδιο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου*, 50, 57 κ.ἐξ., 99 κ.ἐξ.

15. Βλ. σχετικὰ Ι. ΚΤΙΣΤΑΚΙΣ, *Θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου*, Ἀθήνα 2004.

των ορίων της σχετικής εξουσιοδότησης¹⁶. Σύμφωνα με τη νομολογία, οί ιεροί κανόνες δογματικής φύσεως είναι «άνισχυροι έναντι του Συντάγματος και της κοινής δικονομικής νομοθεσίας»¹⁷.

Είναι προφανές ότι, εφόσον η Έκκλησία εξουσιοδοτείται από το κράτος να ασκεί ένα ειδικά προσδιορισμένο νομοθετικό έργο, όχι μόνο δεν μπορεί να νομοθετεί αυθαίρετα για τα μέλη, τους λειτουργούς ή τους υπαλλήλους της, αλλά οφείλει να αποφασίζει άφ' ενός με βάση τη χριστιανική φιλανθρωπία, επείκεια και συγκατάβαση, άφ' έτέρου με σαφήνεια και διαύγεια, λαμβάνοντας υπόψη τον σύγχρονο νομικό πολιτισμό, κεντρική θέση στον όποιο κατέχει ο σεβασμός των ατομικών δικαιωμάτων. Φαίνεται πώς είναι αναγκαίος ένας διάλογος γύρω από την έναρμόνιση νομιμότητας και κανονικότητας με σκοπό τη διασφάλιση και την ενίσχυση της εκκλησιαστικής αυτονομίας. Η άρμοδιότητα, για παράδειγμα, του Συμβουλίου της Έπικρατείας να κρίνει ποιοί κανόνες είναι διοικητικής ή δογματικής φύσεως ή ποιοί εκκλησιαστικοί διοικητικοί θεσμοί είναι βασικοί ή να όρίζει τα όρια της οικονομικής έποπτείας του Έπισκόπου στίς μονές που ανήκουν στην εκκλησιαστική του έπαρχία ή άκόμη και ή ίδια ή ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη από το έλληνικό Κοινοβούλιο δεν ευνουούν την έλευθερη και την αυτόνομη λειτουργία της Έκκλησίας. Στην περίπτωση αυτή ή ανεξαρτησία της εκκλησίας υποχωρεί για χάρη της ασφάλειας που προσφέρει το κράτος ή της διατήρησης ιστορικών προνομίων και αναδεικνύεται ή άπροθυμία της για μία ουσιαστική διοικητική αυτόνομία. Η στάση αυτή ενισχύθηκε από έναν ισχυρό αντιδυτικισμό, ό όποιος προωθήθηκε κατά τίς τελευταίες δεκαετίες από μέρος της έγχώριας θεολογικής και πολιτικής διάνοησης και άμφισβήτησε τη συμβατότητα της «άνατολικής» πολιτιστικής μας ιδιαιτερότητας με αυτή του «δυτικού» κόσμου, ό όποιος παρουσιάστηκε ως ένδεχόμενη άπειλή του έθνους και της δημοκρατίας. Έτσι τα άτομικά δικαιώματα συχνά θεωρήθηκαν ως άποτέλεσμα μιάς έγωκεντρικής, άτομοκεντρικής, άπρόσωπης έπεξεργασίας που έχει ως πνευματικό σημείο άναφορής τον Διαφωτισμό και τίς άλλότητες, δυτικές άντιλήψεις περι άνθρώπου¹⁸.

16. Άναλυτικότερα για τα όρια της διοικητικής έποπτείας του κράτους βλ. την έξαιρετική γνωμοδότηση του Θ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, «Άσκει “έποπτεία” το Κράτος επί της Έκκλησίας;», Έκκλησία ΠΘ (2012), 649-655.

17. Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Τά όρια της Έκκλησιαστικής αυτόδιοίκησης*, σ. 124.

18. Πρβλ. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και ή θεμελίωση της έναρμόνισέως τους*, Άθήνα 1994, 197 κ.έξ. Έπίσης Κ. ΔΕΛΗΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ, *Τά δικαιώματα του άνθρώπου*, 137 κ.έξ.

Στήν πραγματικότητα όμως, ἡ ἐνίσχυση τῆς αὐτονομίας τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων εὐνοεῖται ἀπὸ τὸ εὐρωπαϊκὸ νομικὸ πλαίσιο¹⁹. Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία προστατεύεται μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου, τὸν Χάρτη Θεμελιωδῶν Δικαιωμάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, τὶς συνθήκες τοῦ Ἄμστερνταμ καὶ τῆς Λισσαβώνας, τὸν Ὄργανισμό γιὰ τὴν Ἀσφάλεια καὶ τὴ Συνεργασία στὴν Εὐρώπη (Βιέννη 1986), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἀπόψεις πού ἐπικρατοῦν στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο ἀναφορικὰ μὲ τὴ θρησκεία θὰ μπορούσαν νὰ ἀνακεφαλαιωθοῦν στὴ Σύσταση 1804/2007 τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, μὲ τίτλο *Κράτος, Θρησκεία, Ἐκκοσμίκευση καὶ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα*. Ἡ θρησκεία σύμφωνα μὲ τὴ Σύσταση εἶναι ἓνα σημαντικὸ στοιχεῖο τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Ὅρισμένες θρησκείες εἶναι παρούσες γιὰ αἰῶνες στὴν Εὐρώπη καὶ ἐπηρέασαν τὴν ἱστορία τῆς (παρ. 1). Οἱ ὀργανωμένες θρησκείες ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τῆς κοινωνίας καὶ ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς θεσμοὶ πού ἔχουν συσταθεῖ ἀπὸ πολῖτες καὶ διέπουν τὸν βίον πολιτῶν, πού ἔχουν τὸ δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἀλλὰ καὶ ὡς ὀργανισμοὶ πού εἶναι μέρος τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν καὶ πού διαθέτουν δυναμικὴ ὥστε νὰ καθοδηγοῦν σὲ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα καὶ πού ἔχουν νὰ παίξουν κάποιον ρόλο στὴν κοινωνία κάθε κράτους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πόσο σημαντικὴ θεωρεῖ τὴ θρησκεία (παρ. 2). Ὅπως ρητὰ ἀναφέρεται στὴ Σύσταση, «Τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσει αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, νὰ καλωσορίσει καὶ νὰ σεβαστεῖ τὴ θρησκεία σὲ ὅλη τὴν τὴν πολλαπλότητα, ὡς μία μορφή ἠθικῆς, ἰδεολογικῆς καὶ πνευματικῆς ἔκφρασης ὀρισμένων Εὐρωπαϊῶν πολιτῶν, λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς διαφορὲς μεταξὺ τῶν ἰδίων τῶν θρησκειῶν καὶ τὶς συνθήκες στὴ χώρα πού ἀναφέρονται» (παρ. 3).

Ἐπιπλέον ἡ Συνέλευση ἐπιβεβαιώνει ὅτι μία ἀπὸ τὶς κοινὲς ἀξίες τῆς Εὐρώπης, καθὼς καὶ μία γενικὰ ἀποδεκτὴ ἀρχὴ ἢ ὁποῖα ἐπικρατεῖ στὴν πολιτικὴ καὶ στοὺς θεσμοὺς στὶς δημοκρατικὲς χῶρες εἶναι ὁ διαχωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Κράτους (παρ. 4). Ἡ ἐκπαίδευση εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς ἄγνοιας, τῶν στερεοτύπων καὶ τῶν παρανοήσεων τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν ἡγετῶν τους καὶ μπορεῖ νὰ διαδραματίσει κεντρικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση μιᾶς

19. Βλ. Θ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, «Ἀσκεῖ “ἐποπτεῖαν” τὸ Κράτος ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας;» 650-651. Παρόλο πού ἡ εὐρωπαϊκὴ νομολογία «σέβεται τὴν αὐτοδιοικητικὴ ἐξουσία τῶν Ἐκκλησιῶν», τὸ ἐρώτημα ὅμως πού παραμένει εἶναι ἂν ἡ Ἐκκλησία στὴ χώρα μας ἐπιθυμεῖ μία πραγματικὴ αὐτονομία καὶ αὐτοδιοίκηση καὶ περιορισμὸ τῆς ἐποπτείας τοῦ κράτους.

δημοκρατικής κοινωνίας (παρ. 12). «Τὸ κράτος δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπει τὴ διάδοση θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, οἱ ὁποῖες, ἂν ἐφαρμοστοῦν στὴν πράξη, παραβιάζουν τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Σὲ περίπτωση ἀμφιβολίας τὰ κράτη πρέπει νὰ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς θρησκευτικοὺς ἡγέτες νὰ λάβουν μίᾳ σαφῆ θέση ὑπὲρ τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὅπως αὐτὰ ὀρίζονται στὴν Εὐρωπαϊκὴ Σύμβαση γιὰ τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου (ΕΣΔΑ), ὑπερβαίνοντας κάθε θρησκευτικὴ ἀρχή» (παρ. 17)²⁰.

Αὐτὸ πὸν ἀπαιτεῖ τὸ σύγχρονο εὐρωπαϊκὸ νομικὸ πλαίσιο εἶναι ἡ ἐναρμόνιση τῶν θρησκευμάτων στὶς εὐρωπαϊκὲς ἀξίες καὶ στὸν σεβασμὸ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἡ προσέγγιση αὐτὴ δὲν ἀφορᾷ ἀπλῶς τὸν σεβασμὸ τῆς ἐτερότητας, τῶν μειονοτήτων, τὴν ἀποφυγὴ κηρυγμάτων μίσους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐναρμόνιση τοῦ ἐσωτερικοῦ δικαίου τῶν θρησκευμάτων μὲ τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς ἀξίες πὸν συνυφαίνονται μὲ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ ἀνθρωπολογία ὄχι μόνον εἶναι συμβατὴ μὲ τὴν ἔννοια τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ἐμπλουτίσει πνευματικὰ τὴ θεωρία γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Ἡ προστασία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία ἄλλων ἀνθρώπων ἢ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας μπορεῖ νὰ διασφαλισθεῖ μὲ τὴν ἀνάδειξη τῆς σημασίας καὶ τὸν σεβασμὸ τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος καὶ νὰ νοηματοδοτηθεῖ ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία γύρω ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἰκόνας Θεοῦ, τὴν ἀδελφосύνη τῶν ἀνθρώπων, τὴν κοινωνία τῶν προσώπων, τὴν ὄντολογικὴ ἰσότητα, τὴν ἐλεύθερη βούληση καὶ τελικὰ τὴ βεβαίωση τοῦ δικαιώματος τῆς ἀγάπης²¹.

Ἡ Ἁγία Γραφή, τὸ Κανονικὸ Δίκαιο, ἡ χριστιανικὴ γραμματεία, παρόλο πὸν δὲν περιλαμβάνουν ἐννοιολογικὲς διασαφήσεις τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες πὸν διατυπώθηκαν στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἐμπεριέχουν κάποιες ἀρχέτυπες ἀποτυπώσεις τους²². Ἡ ἀναζήτηση σημείων συνάντησης τῶν θρησκευτικῶν ἀρχετύπων τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ

20. Recommendation n. 1804 (29/6/2007), State, religion, secularity and human rights, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17568&lang=en> (18/09/2015).

21. ARCHBISHOP ANASTASIOS (GIANNOULATOS), "Orthodoxy and Human Rights. On the Universal Declaration of Human Rights and the Greek Orthodox Tradition, Facing the World", *Orthodox Christian Essays on Global Concerns*, 49-78.

22. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τὰ ἀνθρώπινα Δικαιώματα στὸ Δυτικὸ Κόσμο, Ἱστορικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνασκόπηση*, Ἀθήνα 1988, 17 κ.ἐξ.

του «κοσμικοῦ» ἀκτιβισμοῦ εἶναι χρήσιμη τόσο γιὰ τοὺς χριστιανούς ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἐργάτες τῶν δικαιωμάτων, γιατί μπορεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἀμβλυνση τῆς ἀμοιβαίας δυσπιστίας καὶ τῶν προκαταλήψεων. Εἶναι σαφές πὼς κέντρο ἀναφορᾶς καὶ τῶν δύο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ βασανισμένος σύγχρονος ἄνθρωπος.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ χρησιμοποιήσει τὴ σύγχρονη νομικὴ γλῶσσα γιὰ νὰ διαμορφώσει ἢ ἴδια τὸ δικό της δίκαιο, στηριζόμενη στὴν πλούσια πνευματικὴ καὶ κανονικὴ τῆς παράδοση, ἐπιλέγοντας ἢ ἴδια τοὺς κανόνες καὶ τοὺς θεσμούς πὺθ θεωρεῖ συμβατοὺς μὲ τὴ φύση καὶ τὸν σκοπὸ τῆς. Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ κριτικὴ προσέγγιση τῶν κανόνων μὲ σκοπὸ τὴν ἀνακάταρση τῶν μεταβαλλόμενων καὶ φθαρτῶν ἱστορικῶν συνιστωσῶν καὶ ἡ ἀνάδειξη σὲ δεύτερο ἐπίπεδο τοῦ ἀναλλοίωτου καὶ αἰωνίου μηνύματος τῆς Ὁρθόδοξης διδασκαλίας. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκσυγχρονίσει τὸ ἐσωτερικό της δίκαιο, λαμβάνοντας ὑπόψη τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ καὶ διεθνῆ ἔννομη τάξη, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Σὲ διαφορετικὴ περίπτωση φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται ἡ διαπίστωση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὸ σύστημα τῆς «νόμῳ κρατοῦσης πολιτείας ἢ αὐτονομία τῆς ἐκκλησίας ἔχει μόνον θεωρητικὴ σημασία»²³.

23. Ν. ΡΩΤΗΣ, «Συνταγματικὴ τάξη καὶ ἱεροὶ κανόνες (ΣτΕ 2336/80)», *Τὸ Σύνταγμα*, 7 (1981), 428-429.